

Vojna svetov - od Kyjevskej Rusi k ruskej agresii voči Ukrajine

Maroš Cuník

Keď sa ku koncu minulého roka objavili informácie od zahraničných spravodajských inštitúcií o možnom napadnutí Ukrajiny Ruskom, mnohí pochybovali. Niektorí považovali takýto krok za samozničujúci, iní verili, že dobyvačná vojna patrí v 21. storočí už len do učebníc dejepisu. No práve z takých učebníc možno vyčítať, že história sa opakuje. Štúdiom minulosti tak možno aspoň čiastočne objasniť agresívne konanie Kremľa.

Expanzia Moskvy

Jednou z kľúčových tendencií Ruska v dejinách je jeho snaha o územnú expanziu. Prvým rozsiahlym štátnym útvarom východných Slovanov bola Kyjevská Rus, z ktorej dnešné Rusko odvíja svoj názov. Išlo o decentralizované zoskupenie viacerých kniežactiev, ktoré siahalo od dnešných hraníc Ukrajiny so Slovenskom, až k okoliu Ladožského jazera. Kyjevská Rus zažila svoj rozmach približne v jedenástom storočí, avšak kvôli dynastickým sporom, ekonomickým problémom a tlaku kočovných národov spoza hraníc sa časom rozpadla na menšie útvary. Od 13. storočia sa východné časti územia dostali do područia Mongolov, západné boli začlenené do Poľsko-Litovského štátu. Od tohto obdobia sa dejiny obyvateľov žijúcich na území dnešnej Ukrajiny a Ruska odvíjali po určitú dobu samostatne.

Na územiach vo vazalskom vzťahu k Mongolom medzi sebou súperili viaceré mocenské útvary organizované okolo starých ruských miest. Moskva bola v tomto období menšou obchodnou usadlosťou vo Vladimírsko-Suzdalskom kniežactve. Vládal jej Daniil, priamy potomok svätého Vladimíra, vládcu Kyjevskej Rusi, ktorý na konci 10. storočia prijal kresťanstvo. Kombináciou vojenskej expanzie i diplomatickým prístupom k mongolským vládarom význam Moskvy vzrástol. Ku koncu 15. storočia sa Ivanovi III. podarilo konsolidovať svoju moc nad ostatnými kniežactvami, i zbaviť sa mongolskej nadvlády.

Keď v druhej tretine 16. storočia nastúpil na trón Ivan IV. Hrozný, nazval sa „cárom a samovládcom celej Rusi“, nadväzujúc na historický názov Kyjevskej Rusi. Jeho expanzia však bola úspešná predovšetkým vo východnom a južnom smere – k Rusku pripojil Kazaň a Astrachán, podnikol i výpravy na Sibír. Jeho nasledovníci za 150 rokov po vládu Petra Veľkého výrazne rozšírili územie, každoročne pripájajúc viac ako 30 000 km².

Expanzii na západ však dlho bránili mocné európske štáty a Osmanská ríša. Východnú časť dnešnej Ukrajiny vrátane Kyjeva pripojili k Rusku až v polovici 17. storočia aj vďaka vzbure pravoslávnych Kozákov, ktorí neboli spokojní v područí katolíckych Poliakov. Južná Ukrajina bola získaná od Osmanskej ríše až ku koncu 18. storočia tak, ako i časť území západnej Ukrajiny, vďaka deleniu Poľska.

História ruského rozmachu je vo všeobecnej kultúre považovaná za úspech a výsledok dômyselnosti ruských vládcov. Fakt, že práve Rusku sa podarilo stať najväčšou krajinou na svete, umožňuje vytvárať presvedčenie o výnimočnosti ruského národa a jeho kultúry.

Po nájazde Mongolov sa dnešné Rusko dostalo do ich područia. Dnešná Ukrajina bola ovládnutá Poľsko-Litovským štátom.

Expanzii Ruska na západ dlho bránilo silné Poľsko, Švédsko či Osmanská ríša.

Diškurz ohrozenia a zraniteľnosti Ruska

Ruská expanzia je považovaná i za súčasť snahy o zabezpečenie vlastnej obrany. Rovinaté územie Ruska vytvára pocit neistoty. Počas histórie sa na ruské mestá hrnuli mnohé armády nepriateľov z východu i zo západu. Aj vďaka hojnému pripomínaniu tohto historického faktu zostáva zraniteľnosť Ruska súčasťou kolektívnej pamäti. Dôsledkom je snaha o čo najväčšie rozšírenie nárazníkovej zóny, ktorá by umožnila zlikvidovanie prípadného nepriateľa predtým, než Rusku zasadí zničujúci úder.

Z tohto pohľadu bolo Rusko vo výhodnej pozícii po delení Poľska na konci 18. storočia, pričom Viedenský kongres po porážke Napoleona jeho územie ešte rozšíril. Naopak, následkom bolševickej revolúcie prišlo Rusko o rozsiahle teritória na západ od Moskvy. Väčšinu sa však podarilo získať späť vďaka paktu Molotov–Ribbentrop, ktorý okrem iného stanovil dodnes platné hranice medzi Bieloruskom a Ukrajinou na východe a Poľskom na západe. Nakoniec Jaltská konferencia určila pre Stalina výhodné rozdelenie sfér vplyvu, ktoré významne znížilo šance úspechu bleskovej vojny do jadra Ruska.

Po skončení studenej vojny však nedošlo k žiadnemu kongresu, ktorý by upravil hranice či mocenské vzťahy v Európe, čo viedlo k rozporu v ponímaní nastoleného stavu. Ruské postoje vzbudzujú dojem, že Rusko aspoň čiastočne považuje rozdelenie sfér vplyvu z Jalty za smerodajné. Naopak západné krajiny sa odvolávajú na princípy zvrchovanej rovnosti štátov, ktoré boli dohodnuté na konferencii v Helsinkách.

Okrem toho sa Západ pokúša Rusko presvedčiť, že NATO pre neho nie je hrozbou. Efektívne odovzdanie tejto správy však zlyháva. Upokojeniu Ruska nepomáha ani technologický pokrok vo vývoji rakiet. Pri menšej rozlohe sa skracaje čas na adekvátnu reakciu. Prízvukovanie obáv o vlastnú bezpečnosť možno teda považovať za úprimné, aj keď nijakým spôsobom neospravedlňuje agresívne vtrhnutie do susedného štátu.

Ruské slavianofilstvo a ruský svet

Ak chceme porozumieť súčasnej zahraničnej politike Ruska predovšetkým k okolitým štátom, je potrebné sa v skratke pozrieť na vývoj politickej filozofie. V 19. storočí vznikli v Rusku dva myšlienkové prúdy. Prvým z nich je zapadničstvo. Podľa neho by malo Rusko nasledovať príklady zo západu, pokiaľ ide o politické i ekonomické inštitúcie ako i kultúru racionalizmu a vedeckého pokroku. Na druhej strane slavianofili sa nazdávali, že Rusko a jeho história poskytuje dostatok pozitívnych príkladov a zdrojov pre jeho samostatný rozvoj. Za dôležité považovali predovšetkým kolektívnu ruskú identitu a špecifickú spiritualitu zosobnenú v pravosláví. Politicky inklinovali ku konzervatívnym hodnotám a k silnému paternalistickému lídrovi.

Idey slavianofilov boli postupne adoptované ako oficiálna ideológia Ruskej ríše. Rozdielnosť v jazyku a kultúre medzi Veľkorusmi (Rusmi) a Malorusmi (Ukrajincami) s Bielorusmi bola vysvetľovaná škodlivým vplyvom Poliakov na tieto menšie národy, čo ospravedlňovalo asimilačné snahy. Snaha o rusifikáciu však nebola motivovaná ideálmi jednoty a bratstva, ale mala pragmatický politický význam. Etnická homogenita totiž umožňuje jednoduchšie vynucovať centrálnu pravidlá.

Pôvodné idey 19. storočia sa v modernom Rusku pretransformovali na tri pohľady na medzinárodné vzťahy: západno-liberálny, štátno-realistický a nacionalistický. Tendencie západno-liberálneho nie je potrebné vysvetľovať. Stačí povedať, že tento pohľad má

Rusko považuje rozdelenie sfér vplyvu z Jalty za smerodajné.

Rozdiely v jazyku a kultúre medzi Rusmi a Ukrajincami boli vysvetľované zhubným vplyvom Poliakov.

implikácie pre vonkajšiu i vnútornú politiku Ruskej federácie, no doposiaľ nezískal dlhodobú prevládajúcu podporu medzi obyvateľstvom.

Štátni realisti sa nazdávajú, že Rusko bolo od 90-tych rokov západom odstrkované prípadne podvádzané, napríklad i rozširovaním NATO smerom na východ. Zároveň sú presvedčení, že Rusko má právo na určitú sféru vplyvu vo svojom okolí a jeho úlohou je vyvažovať úsilie USA stať sa hegemónom medzinárodných vzťahov. Cieľom je teda zaručiť existenciu multipolárneho sveta: koncertu mocností, ktoré spoločne rozhodujú o osudoch menších štátov.

Posledným myšlienkovým prúdom medzinárodných vzťahov v Rusku je nacionalizmus. Podľa neho je úlohou Ruska ak nie obnoviť Sovietsky zväz, potom prinajmenšom zjednotiť do jedného štátu rusky hovoriace obyvateľstvo v okolitých krajinách.

Prezident Putin je presvedčený, že silné štáty majú právo rozhodovať o slabších.

Z vyhlásení prezidenta Putina, ako i z oficiálnych zdrojov definujúcich ruskú zahraničnú politiku je vidieť, že hlavné zdroje inšpirácie organizácie medzinárodných vzťahov vychádzajú z posledných dvoch myšlienkových prúdov. V prvej dekáde vlády prezidenta Putina bolo badať jasný postoj inšpirovaný štátnym realizmom. Jeho často spomínaný prejav z Mníchovskej konferencie v roku 2007, v ktorej ostro kritizoval postavenie USA vo svetovej politike, je toho dôkazom.

Od začiatku prezidentského účinkovania Putina nechýbali jeho rétorike ani elementy nacionalistického prúdu. Spomeňme si napríklad na okrídlenú vetu, ktorú Putin predniesol Federálnemu zhromaždeniu v roku 2005: „...rozpad Sovietskeho zväzu bol najväčšou geopolitickou katastrofou 20. storočia.“ Málokedy však počuť vety, ktoré nasledovali: „...desiatky miliónov našich spoluobčanov a krajanov sa ocitli za hranicami ruského územia. (...) Medzinárodná podpora a zabezpečenie práv ruských krajanov za hranicami ostáva našou hlavnou úlohou.“

Práve ochrana rusky hovoriaceho obyvateľstva pod nazvaním Ruský svet (Русский мир) sa stala súčasťou oficiálnej agendy zahraničnej politiky Ruska. Aj keď táto idea bola súčasťou politického diškurzu už od polovice 90-tych rokov, v úvodných rokoch bola využívaná skôr vo vyhláseniach. Praktické kontúry získala až pri anexii Krymu v marci roku 2014.

Vo svojej reči, adresovanej poslancom štátnej dumy pred hlasovaním o pričlenení polostrova k Rusku, Putin opäť spomenul rozpad ZSSR, ktorého následkom bolo aj rozdelenie ruského národa do viacerých následníckych štátov. Práve pričlenenie Krymu malo znamenať ochranu miestneho národa pred zbavovaním historickej pamäte či dokonca možnosti používať rodný jazyk.

Ukrajina a Putin

Dohoda o priateľstve medzi Ruskom a Ukrajinou mala garantovať samostatný rozvoj.

Vzťahy Ukrajiny a Ruska boli po rozpade ZSSR dobré. Transformácia z plánovanej ekonomiky k demokratickému zriadeniu prebiehala v mnohom podobne. Aj keď existovali určité sporné body, lídrom krajín nič nebránilo v roku 1999 uzavrieť dohodu o priateľstve, spolupráci a partnerstve. Jej súčasťou boli vyjadrenia o rešpekte teritoriálnej celistvosti, nevyužívaní sily, práve ľudu budovať vlastnú budúcnosť či nezasahovaní do vnútorných záležitostí.

K porušovaniu týchto princípov nepochybne došlo v súvislosti s tendenciou Ukrajincov orientovať sa smerom k západnej Európe. Už prezidentské voľby v roku 2004, Oranžová revolúcia a jej následky ukázali, že Rusko nemá vôľu dôsledne naplňať podpísanú dohodu.

Kremeľ v prezidentských voľbách podporoval svojho kandidáta Janukovyča finančne, materiálne, ideologicky i technicky. Po víťazstve opozičného kandidáta Juščenka dochádzalo zo strany Kremľa k ďalšiemu nátlaku. V zime 2005-2006 Rusko prerušilo dodávky plynu na Ukrajinu.

Významným medzníkom boli i udalosti vo vzťahu k samitu NATO v Bukurešti. Ruský prezident otvorene hovoril o ohrození ruskej bezpečnosti v prípade pristúpenia Ukrajiny do NATO. Poslancom Dumy priamo povedal, že ukrajinské vojenské základne by sa v takom prípade stali potenciálnym cieľom ruských rakiet. Z uzavretých rozhovorov medzi Bushom a Putinom unikli informácie, že ruský prezident sa o Ukrajine vyjadruje ako o neexistujúcom štáte – jednu časť nazval východnou Európou a druhú ruským civilizačným priestorom, ktorý Rusko Ukrajine darovalo.

Predsa však v prvej dekáde 21. storočia boli vyjadrenia Putina kritické skôr k vybraným politickým silám na Ukrajine či k oddeleným udalostiam. O Ukrajincoch samotných sa ešte v roku 2013 vyjadroval s istou úctou, no napriek tomu nazýval oba národy jediným, odvolávajúc sa na spoločnú históriu. Postupom času boli jeho vyjadrenia čoraz konkrétnejšie, potvrdzujúc, že považuje ukrajinský národ za vetvu ruského tak, ako tomu bolo v cárskej ére. Tento pohľad potvrdil vo svojom liste z júla 2021.

Udalosti rokov 2013-2014 priniesli prítvrdenie rétoriky. Podľa Putinových slov mali nacionalistické sily v Ukrajine utláčať ruskojazyčné obyvateľstvo. Už v úvodných mesiacoch sa neobával vyjadriť potrebu vojenskej podpory tejto časti ukrajinského obyvateľstva na ich ochranu, čo sa materializovalo anexiou Krymu a podporou separatistov na východe Ukrajiny.

Postupom času sa Kremeľ neštil zveličovať úlohu ukrajinských nacionalistov na miestnu politiku. Kriticky sa vyjadroval k veľkej časti zákonov a iných iniciatív, ktoré mali odstrihnúť Ukrajinu od orientácie na Rusko. Bez akejkoľvek sebareflexie hovoril o utláčaní slobôd občanov a menšín. Cieľom tejto rétoriky bolo na jednej strane podchytiť istú časť ukrajinského obyvateľstva, ktoré ešte stále vnímalo orientáciu na Rusko ako správnu. Na druhej strane pripravoval vlastných občanov na možnosť novej vojenskej intervencie, ktorá by otočila smerovanie Ukrajiny, podporila ruský iredentizmus.

Vnútropolitický rozmer ruskej zahraničnej politiky

Ako už bolo naznačené vyššie, snaha o udržanie výsadného postavenia Ruska v medzinárodných vzťahoch, ochrana záujmov rusko-hovoriacich ľudí i tendencie obhajovať ideu sfér vplyvu majú i vnútropolitický rozmer. Ich úlohou je zjednotiť ľud k podpore vertikály moci, na ktorej čele je prezident Putin. Akoby len jednota so silným lídrom mohla uchrániť Rusko pred nestabilitou a nepriateľmi, ktorí majú v zámere Rusku poškodiť.

Ideu silného Ruska, brániaceho sa proti západu, relatívne úspešne prezentujú verní podporovatelia režimu Kremľa. Vláda v Moskve prísne dbá na to, aby bol informačný priestor čo najlepšie kontrolovaný.

Putin dlhodobo
zastáva názor
o jednom ruskom
a ukrajinskom
národe.

Po postupnej monopolizácii mediálneho priestoru je verejná diskusia cieľov a plánov smerovania ruského štátu takmer vylúčená. To Putinovi umožňuje budovať kult moci a ostávať na svojej pozícii prakticky neobmedzene.

Idey ruského nacionalizmu, potreby figurovať v medzinárodných vzťahoch ako silný hráč i územné nároky na Ukrajinu sú teda spojením snahy o ochranu súčasného ruského režimu a zachovania ruskej kultúry ako dominantnej civilizácie v post-sovietskom priestore.

Vojna na Ukrajine ale ukazuje nemohúcnosť Ruska, ktoré sa utápa vo vlastnej propagande. Neschopnosť oceniť vôľu, motiváciu ukrajinského obyvateľstva na obranu svojej krajiny je jasným príkladom toho, že predstava, ktorú si vytvára Kremeľ o okolitom svete sa zásadne líši od skutočnosti. Falošné opomínanie samostatného vývoja ukrajinského národa a prízvukovanie výlučne spoločnej histórie, otvorene lživé vyjadrenia o genocíde a fašizme nezaložené na objektívnom zhodnotení situácie, či volanie po ochrane rusky hovoriacich obyvateľov poukazujú na cynickú osobnú ambíciu ruského prezidenta zapísať sa do dejín medzi vládcov, ktorí Rusko zanechali silnejšie, ako ho prevzali. Vojna s Ukrajinou ho do učebníc nepochybne dostane, jeho ohodnotenie však bude sotva pozitívne.

Článok vyšiel v rezortnom časopise Obrana 4/2022.

Materiál prezentuje názory autora a Analytického útvaru MO SR, ktoré nemusia odzrkadľovať oficiálne názory a politiky Ministerstva obrany SR. Cieľom výstupov AÚ je podnecovať a zlepšovať odbornú a verejnú diskusiu na aktuálne témy v oblasti obrannej a bezpečnostnej politiky štátu. Práca neprešla jazykovou úpravou.